

УДК 159.9.016:159.947](477)"19"

ПОГЛЯДИ НА ПРИРОДУ ВОЛІ У РОБОТАХ С. БАЛЕЯ

Новікова Ж.М.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті представлені погляди С. Балея на особливості прояву волі. Волю учений визначає як психічний процес, який пов'язаний з емоційними та пізнавальними процесами. Воля людини проявляється через прийняття рішень та безпосередньо пов'язана з бажаннями та мотивами. В результаті боротьби мотивів особа приймає рішення у бік мотиву, який має більш позитивний заряд. Разом з тим, С. Балея зазначає, що людина має свобідну волю, коли на рівні свідомості особа робить власний вибір незалежно від переважаючого мотиву. Тобто, сформовану волю учений визначає як найвищий рівень розвитку особистості.

Ключові слова: воля, бажання, свобода волі, мотив, характер.

Постановка проблеми. Воля має важливе значення у житті людини, у життєвій свідомості воля представлена з більшого з позиції свободи волі «вільний козак», як бажання людини щось робити, або не робити, як прояв характеру (вольовий – безвольний). У світовій філософії та психології проблема волі розглядається у різних контекстах: свобода волі та свобода вибору, вольова регуляція та саморегуляція, воля як мотив, воля як довільне керування поведінкою, воля як вольові якості.

Класично, воля розглядається як здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети долаючи перешкоди, воля виявляється у здатності людини до довільного управління, самоуправління та саморегуляції.

Разом з тим, вказується на необхідність розрізняти поняття самоуправління та саморегуляції. Самоуправління – це творчий процес, який пов'язаний зі створенням нового, ознайомленням з незвичайною ситуацією або суперечністю, необхідністю постановки нових цілей, пошуком нових рішень і засобів досягнення цілей, саморегуляція полягає у змінах, які здійснюються у межах наявних правил, норм, стереотипів.

Волю тісно пов'язують з вольовими якостями особистості, такими як: енергійність, терплячість, витримка, сміливість, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, рішучість тощо. Високий рівень розвитку позитивних якостей утворює силу волі особистості.

Важливою складовою волі є процес прийняття рішення – остаточний вибір поставленої мети, що потребує докладання вольових зусиль.

Отже, поняття «воля» має багато значень та включає множину феноменів. Існуючи розбіжності у трактуванні волі та відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «воля» виходять з об'єктивних труднощів дослідження цього психічного явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спираючись на дослідження М.М. Вернікова [2] наукової спадщини визначного вітчизняного вченого, українсько-польського психолога, педагога та філософа Степана Балея варто зазначити, що учений розглядає волю у контексті цілісної особистості, яка має наступні характеристики: внутрішню єдність при різноманітності функцій структурних елементів, підпорядкованість окремих структурних зв'язків спільній для них усіх цілісності, динамічний характер структури. Психічна єдність та протяжність свідомості стають якістю особистості.

Всі психічні процеси, інтелектуальні, чуттєва сфера, вольові процеси, єдність психічного та соматичного, вродженого та набутого, учений розглядає у процесі їх формування, розвитку й функціонування.

С. Балея досліджує особистість у контексті відношення людина і суспільство, особистість, на думку вченого, – це соціальна характеристика індивіда, дослідник розглядає проблеми включеності особистості у соціальне середовище, специфіку взаємодії та взаємозв'язку з іншими індивідами, але разом з тим, С. Балея звертає увагу на важливість внутрішнього Я особистості.

Як зазначає Ю.В. Вінтюк [3], С. Балея розробив новий підхід до розуміння особистості, психологічний, який розкриває внутрішню, іманентну природу особистості, характеризує її як якісний стан самої людини, цілісну характеристику, зазначаючи важливість соціального, зовнішнього середовища.

Основні філософські ідеї та наукові здобутки С. Балея у галузі психології та педагогіки висвітлено та поглиблено у працях Л. Бондаренко, М. Вернікова, Ю. Вінтюка, Г. Васяновича, С. Вдович, Є. Гапоненко, О. Гончаренко, В. Димитрова, С. Іваника, В. Малецького, І. Матковської, О. Максимович, С. Повторєвої, В. Савельєва, Н. Холоденко та ін.

Але, як вказує Ю.В. Вінтюк, частина важливих наукових досліджень, погляди С. Балея залишаються не розкритими, не проаналізованими, до кінця неосмислено важливість та вплив ідей вченого на сучасну науку.

Досліджуючи природу волі варто більш детально проаналізувати ідеї Степана Балея, які дуже вузько представлені у сучасній психологічній літературі. Степан Балея досліджував феномен волі у нерозривній єдності з іншими психічними процесами, з підструктурами особистості та різними видами активності людини. Аналізуючи підхід С. Балея, М.В. Подоляк [3] звертає увагу, що науковець для дослідження психіки використовує два підходи – аналітичний та синтетичний. У аналітичному напрямку психіка поділяється на прості складники, до таких психічних явищ відноситься воля разом з інтелектом та почуттями. До здібностей та схильностей учений відносить пам'ять, фантазію, цікавість тощо.

На думку С. Балея, індивідуальні особливості можна досліджувати окремо, як чисті психічні процеси, але такий підхід не надає повної картини та об'єктивних даних про специфіку кожного психічного явища. Як зазначає вчений, поділ психіки на певні елементи є штучним, такий підхід

може використовуватися для обмеженого теоретичного аналізу, у реальному житті все психічні процеси та підструктури особистості пов'язані між собою, переплітаються та впливають один на одного, тобто психіка є цілісною структурою.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для більш детального розуміння поняття «воля» розглянемо ідеї С. Балея. Нажаль, у сучасній психологічній літературі ідеї видатного філософа, педагога, психолога Степана Балея представлені не достатньо.

Воля у роботах С. Балея розглядається у контексті цілісного уявлення про психіку людини, де розумові, емоційні та вольові процеси мають складні та багатократні зв'язки.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз поглядів С. Балея щодо особливостей прояву волі.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи вольові процеси, С. Балея наголошує на таких основних аспектах: єдність особистості, незважаючи на різноманітність функцій, підпорядкованість окремих структурних зв'язків спільній для них цілісності, динамічний характер структури людської особистості [1].

Психічні диспозиції складають структури особистості, до інструментальних відносяться інтелект, талант, спостережливість, пам'ять, воля; керункові (направлені) – інстинкти, схильності, потреби, прагнення вирішують спосіб відчуття нахилів.

Як вказує вчений, одна з диспозицій може займати домінуюче місце, проявляючись у певних рисах особистості. Домінуюча риса підпорядковує собі інші диспозиції, наприклад наполегливість, як вольова властивість людини може керувати та визначати мотив та цілі, впливати на емоційні процеси. Тому керування стає важливою формою структурних зв'язків між різними диспозиціями у структурі особистості.

Волю С. Балея відносить до психічних процесів, який пов'язаний з розумовими та емоційними психічними явищами.

Виходячи з розуміння єдності, взаємозв'язку та керування одного домінуючого процесу на інших, варто зазначити, що знаходження шляхів розвитку вольових якостей, як вищої форми регуляції поведінки людини є одним з важливих завдань сучасної психології.

Воля має особливий тісний зв'язок з бажання людини, які у кінцевому результаті призводять до прийняття рішення.

Варто зазначити що, бажання супроводжуються почуттями, почуття стають першоосновою як виникнення бажань, так і їх зникнення. З одного боку, бажання залежать від інтенсивності, спрямованості та тривалості почуттів, з іншого, специфіка емоцій залежить від сили бажань, як вказує С. Балея, коли вони стають жадобою, яка «пече» та «палить», тоді емоції у цьому випадку мають більше негативний характер.

Такий тісний зв'язок почуттів та бажань, як зазначає С. Балея, призводить до того, що деякі науковці вважають, що бажання можливо звести до почуттів, але, як уточнює науковець, окрім почуттів, бажання включають ще такий чинник як «змагання».

Бажання завжди пов'язані з предметом та прагнуть або зблизити людину з предметом свого бажання, що проявляється позитивними емоціями, або віддалити, у цьому випадку у люди-

ни з'являється «відраза». Одне з проявів бажань С. Балея виділяє «тугу», довготривалі та стійкі бажання, предмет яких недосажний для особи.

Відтак, за словами С. Балея, важливою умовою прояву волі є бажання. Разом з тим, проявом волі є прийняття рішення, що є, як вказує Степан Балея, психічним процесом, який досяжний тільки внутрішньому досвіду. Процес прийняття рішення може бути різної тривалості, результатом прийняття рішення є постанова, остаточний акт прийняття рішення.

У свою чергу, між бажаннями та рішеннями також існує тісний зв'язок, специфіка бажань впливає на особливості прийняття рішень, а також коли у свідомості сходяться бажання, які, як вказує С. Балея, мають між собою суперечності, це призводить до внутрішнього конфлікту.

Детально описуючи складний процес внутрішнього конфлікту, учений зазначає, що протилежні образи, які насичені почуттями різної сили, намагаються притягнути волю на свій бік та до прийняття рішення. Образи, які пов'язані з почуттями, мають назву мотивів, а їх змагання – боротьба мотивів.

У своїх роботах, С. Балея піднімає питання «свободи волі», яке він відносить більше до філософії, ніж психології. Науковець ставить низку питань стосовно питання «свободи волі»: «Від чого залежить, в якому напрямку піде рішення, коли волю особи тягне більше мотивів в різні сторони? В чому лежить сила мотиву? Воля, на його думку, буде спрямована у бік найсильнішого мотиву, сила ж мотиву залежить від його приємності та рівня усвідомленості самого мотиву.

С. Балея робить важливі висновки стосовно вільного вибору про те, що на рівні свідомості наша воля є вільною, воля може діяти проти найсильніших мотивів і сприяти прийняттю рішень, незалежно від дії мотивів. Отже, мотиви можуть мати два протилежних впливи на волю, з одного боку, воля повністю залежить від сили певного мотиву, такий підхід називається детермінізмом, з іншого боку, мотиви тільки можуть задавати напрямок, але воля не прив'язана до мотиву, що має назву – індетермінізм.

Воля, як вказує С. Балея, відіграє значущу роль у формуванні характеру, сам характер розуміється автором, як здатність самоконтролю, підпорядкування волі своїм раціональним принципам.

Учений розкриває поняття характеру через низку пояснень, вказуючи на неоднозначність цього утворення у психологічній літературі того часу. Наводячи данні дослідження департаменту американського Народного Виховного об'єднання, з'ясувалось, що поняття характеру використовується у культурних колах Північної Америки у сімнадцяти різних значеннях, така ж тенденція, на думку автора, спостерігається у Європі.

Якщо говорити про погляди самого С. Балея, учений пов'язує характер з поведінкою, яка відповідає суспільним нормам, все що корисно для суспільства, продовжує автор, має безпосередній зв'язок з моральністю, тобто характер – це здатність до моральної поведінки (поступовання).

В основі моральної поведінки, альтруїзму, джерелом корисної суспільної поведінки, вказує С. Балея, стають внутрішні мотиви, схильність до почуттів, бажань і постанов, предметом і ціллю яких є творити добро для суспільства. Але людина не кожного часу має такі альтруїстичні схильності і почуття, дуже часто переважають приховані бажання, які

можуть не співпадати з вимогами суспільна, і тоді під впливом виховання та самовиховання, зазначає С. Балея, людина спроможна розвинути принципи, які можуть стримувати гострі та шкідливі бажання.

Але, разом з тим, важливою думкою вченого є те, що примусове пригнічення спонтанних нахилів, за рахунок чого формується одностайна, прямолінійна та непохитна поведінка, є явищем штучним, неприродним та нестійким. У будь який момент, особливо у складних обставинах ці штучно створені якості характеру можуть не спрацювати і поступитися місцем емоційним проявам.

Справжній характер, як його називає С. Балея, «правдивий» характер повинен бути природовіповідним, ядром психічної конструкції, первісною, вродженою прикметою, яка знаходиться у «ядерній індивідуальності».

У такому випадку воля відіграє центральну роль, як внутрішній фактор особистості, особливий вид психічної діяльності, який приймає активну участь не тільки у формуванні характеру, а стає важливою внутрішньою структурною одиницею особистості, її центральним ядром.

Висновки і пропозиції. Отже, поняття «воля» має багато значень та включає множину феноменів, воля розглядається як волюнтаризм (надприродна сила), як довільна мотивація, як особлива форма регуляції, іноді волю пов'язують з вільним вибором, контролем за діями.

У своєму короткому аналізі особливостей волі С. Балея висуває низку базових підходів до поняття «воля». Розглядаючи волю як вольовий процес, учений вказує на його зв'язок з емоційними та пізнавальними процесами, звертаючи увагу на штучність відділення будь-якого психічного процесу від інших психічних явищ та підструктур особистості.

Разом з тим, учений вказує на особливе місце волі у структурі особистості. Розвинена воля здатна протидіяти провідним мотивам, які є позитивно забарвленими, воля займає провідне місце у формуванні стійкого та сильного характеру.

Отже, спираючись на погляди С. Балея можна припустити, що воля є особливим видом психічної діяльності, яка впливає на якісну роботу всіх підструктур особистості.

Список літератури:

1. Балея С. Прояви волі / С. Балея // Збірник праць: У 5-ти т. і 2 кн. – Т. 1. – Авт-во ідей наук. проекту, наук.-пошук. і дослід. робота, відповід. і наук. ред. тому і вид., передм., наук., наук.-аналіт. статті. бібліогр. – М.М. Верникова. Відпов. ред. тому – О.В. Чайковський. Автори наукових приміток – М.М. Верников, Ю.В. Вінтюк, В.Н. Кутик. – Львів-Одеса: ІФЛІС ЛС «Cogito», 2002. – С. 345-352, портр. – (Інтелект. скарби України).
2. Верников М.М. Проблема особистості в наукових працях Степана Балея / М.М. Верников / Бібліотека наукового часопису «Філософські пошуки». Серія «Інтелектуальні скарби України». Львів: Cogito, 2002. – Т. 1. – С. 21-26.
3. Вінтюк Ю.В. Наукова спадщина Степана Балея і сьогодні (з нагоди 130 річниці з дня народження) / Ю.В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти – 2015. – № 3. – С. 158-169.
4. Подоляк М.В. Персонологія Степана Балея / М.В. Подоляк // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2014. – Вип. 37. – С. 44-50.

Новикова Ж.М.

Национальный университет «Львовская политехника»

ВЗГЛЯДИ НА ПРИРОДУ ВОЛИ В РАБОТАХ С. БАЛЕЯ

Аннотация

В статье представлены взгляды С. Балея на особенности функционирования воли. Волю ученый рассматривает как психический процесс, который имеет тесную связь с эмоциональными та познавательными процессами. Воля человека проявляется через принятия решения та непосредственно связана с желаниями и мотивами. В результате борьбы мотивов индивид связывает свое решение с мотивом, который имеет больший позитивный заряд. Вместе с тем, указывает ученый, человек имеет свободную волю, когда на уровне сознания делает собственный выбор независимо от преобладающего мотива. Можно сказать, что сформировавшаяся волю, ученый определяет как высший уровень развития личности.

Ключевые слова: воля, желания, свобода воли, мотив, характер.

Novikova Z.M.

Lviv Polytechnic National University

VIEW ON THE ESSENCE OF VOLITION IN WORK OF S. BALEY

Summary

In the article we have done analyses ideas S. Balea about specially function of volition. Scientist considers a volition how a psychic process which have a tight relation with other psychics processes, emotional and memory. The volition manifests through a decision-making and have relation with wishes and motivation. In the result of fight between motivates an individual relate his decision with the motivation which has a big positive emotion. However, scientist indicates what people have a free volition when on the level of consciousness he does a free himself choose which don't depend by major motivation. We could say what formed volition S. Baley defines how the most level of development person.

Keywords: volition, desires, free will, motive, character.